

І. ПРИРОДНИЧО-ГЕОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

http://doi.org/10.17721/1728-2721.2019.74.1
УДК 911.3

П. Масляк, д-р геогр. наук, проф.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

КІЛЬКІСНА ОЦІНКА СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОГО ПОЛОЖЕННЯ ТЕРИТОРІЇ

Розглянуто актуальну в сучасній суспільній географії проблему кількісної оцінки суспільно-географічного положення на основі зміни в психолого-просторовій орієнтації населення України після початку російської агресії. У суспільній географії це питання все ще належним чином не досліджено. Особливої актуальності воно набуло в останній час у зв'язку з перманентною зміною суспільно-політичної ситуації. Саме швидка трансформація останньої особливо чітко показала значення суспільно-географічного положення як держави, так і окремих частин її території в житті суспільства.

За основу дослідження взято обсяги житлового будівництва на душу населення в різних областях нашої держави. Виявлено, що загальні обсяги житлового будівництва, якими оперують при розгляді привабливості тих чи інших регіонів, доволі суттєво спотворюють реальні психолого-просторові переваги різних регіонів держави. Лише відносно показники значною мірою нівелюють дію другорядних чинників і дозволяють отримати об'єктивну картину.

Установлено кардинальні зміни в оцінці суспільно-географічного положення різних областей і регіонів України за останні п'ять років. Вони полягають у переорієнтації всіх суспільних процесів у західному напрямку. Цьому сприяють як об'єктивні, так і суб'єктивні чинники, зокрема заяви російського істеблішменту про те, що їхні експансивні інтереси не поширюються на територію Західної України. Таким чином, західна частина нашої країни свідомо і підсвідомо багатьма вважається безпечною територією, на яку не лише нині, але й у майбутньому не буде поширюватися війна.

Простежено усталення процесів просторово-територіальної віддаленості від кордонів з Росією окупованих нею частин Донбасу й анексованого Криму як сприятливого суспільно-економічного чинника. Цей чинник нині все більше виявляється і при просторово-територіальних інвестиційних перевагах не лише українських, але й зарубіжних інвесторів. Ці процеси доволі мінливі в історичному вимірі. Зміни відбуваються надзвичайно швидко. Якщо ще три роки тому більша частина переселенців з Донбасу хотіла з часом повернутися додому, то нині більшість із них ні за яких умов туди повертатися не збираються. Найбільшою мірою це стосується саме молоді, за якою майбутнє.

Ключові слова: суспільно-географічний простір, грошова оцінка суспільно-географічного положення, руйнування простору, інстинкт території, просторова орієнтація.

Вступ. Постановка проблеми. Суспільна географія донині продовжує використовувати для оцінки суспільно-географічного положення тих чи інших об'єктів і територій якісні показники, тобто краще-гірше, сприятливіше чи несприятливіше, вигідне або не вигідне тощо. Це давня проблема. Ще від часів написання кандидатської дисертації я – економіко-географ отримував цілком справедливі закиди від "чистих" економістів, які картали нашу науку за відсутність кількісних характеристик такого канонізованого в економічній географії поняття, як "економіко-географічне положення". Нині воно цілком об'єктивно трансформувалося в ширше поняття – суспільно-географічне положення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Суспільна географія нині не приділяє належної уваги кількісній оцінці суспільно-географічного положення об'єктів і територій. Тим більше відсутні публікації, які б розглядали цю проблему в запропонованому автором ракурсі. Можливо це пов'язано з тим, що жодна інша держава Європи не має такого унікального суспільно-географічного положення, як Україна і не перебуває в такій соціально-економічній і політико-географічній ситуації. Саме унікальність ситуації в Україні й довкола неї дає непересічну можливість дослідити цю актуальну проблему.

Мета. Запропонувати нетривіальний підхід до кількісного визначення особливостей суспільно-географічного положення окремих територій на основі використання унікальної ситуації в Україні з надшвидкісними темпами зміни оцінки її населенням припадків чи недоліків різних частин держави в умовах російської агресії.

Методика та методологія. Дослідження базується на авторській методології, яка полягає в тому, що в XXI ст. перевагу в суспільному розвитку матимуть не великі за площею і чисельністю населення території, а карликові, малі і середні. Це визначається постійною диверсифікацією територій, зростанням на них кількості антропогенних об'єктів, неминучим ускладненням проблем ефективності управління територіями. Для суспільно-географічного аналізу нами було використано ста-

тистичні матеріали Державної статистичної служби України. Спочатку була висунута наукова гіпотеза про те, що в умовах російської агресії й воєнних дій на Сході України неминучо має бути переоцінка припадків і недоліків суспільно-географічного положення різних регіонів нашої держави. Ця переоцінка може мати якісь кількісні характеристики. Використавши дані з відкритих статистичних джерел, ми їх опрацювали на основі статистичних методів. Це дозволило отримати бажаний результат, який і презентований у цій статті.

Виклад основного матеріалу. У наш час універсальним мірилом особливостей суспільно-географічного положення територій і розміщених на них об'єктів у суспільно-географічному просторі стала грошова його оцінка. Наприклад, у Києві сформувалася стихійна грошова оцінка суспільно-географічного положення житлового фонду залежно від престижності районів столиці, екологічної ситуації, розвитку соціальної інфраструктури, наближення до транспортних розв'язок і станцій метрополітену. Однакові за всіма параметрами квартири в однотипних будинках на одних і тих же поверхах залежно від району розміщення дуже суттєво різняться в цінах їхнього продажу й оренди. І це стосується практично будь-якого з великих соціально-економічно "живих" міст країни.

При цьому грошова оцінка суспільно-географічного положення тієї чи іншої території міста змінюється не лише у просторі, але й у часі. Відносність такої оцінки демонструє в Києві відкриття нових станцій метро. Будинки не посуваються в будь-якому напрямку ні на міліметр, але відкриття поряд з ним станції метро моментально змінює ціну квартир і оренди житла.

Зрозуміло, що тут діють не лише транспортно-географічні чинники. Наприклад, відчутним, хоч і не настільки сильно, є вплив екологічного чинника. Вартість житла зростає і при організації національних природних парків, скверів і лісопаркових зон, облаштування території для відпочинку навколо штучно створених озер і ставків тощо.

Цікавим феноменом сучасності є нинішня оцінка суспільно-географічного положення обласних центрів нашої країни на основі загальних обсягів зданого житла. Звичайно, якщо брати лише цей показник, то тут попереду цілком закономірно опиняється Київ. Однак, коли ми будемо брати обсяги житлового будівництва на душу населення, то тут картина буде не такою однозначною. В окремі роки Київ опинявся лише на шостому місці, а попереду були п'ять обласних центрів Західної України.

Загалом у нашій державі за останній час відбулася кардинальна психолого-менталітетна переоцінка регіональних принад суспільно-географічного положення різних регіонів, областей і міст. Якщо ще 30 років тому найвигідніше географічне положення в Україні мали міста й області, розміщені на сході й півдні країни, то нині суб'єктивна його оцінка дуже суттєво змінилася. Відбулося просування суб'єктивного відчуття сприятливості комплексного географічного положення в західному напрямку. І це цілком закономірно. Така зміна пов'язана як зі зміною просторово-територіальних пріоритетів у розвитку міждержавного співробітництва, так і з агресивною політикою Росії на східних кордонах України.

Навіть заяви російського істеблішменту про те, що їхні загарбницькі інтереси і плани не простягаються на Західну Україну, призводять до поступового формування в уяві багатьох громадян країни просторово-територіальної привабливості цієї її частини як зони "без росіян". Навіть серед біженців з Донбасу і Криму за опитуванням саме західні області нашої держави асоціюються з вигодами стабільного геополітичного положення. Вони вважають, що саме ці області дозволять їм нарешті отримати територію для проживання, з якої їм не прийдеться тікати кудись чергового разу.

Який регіон, область чи місто України нині має найсприятливіше суспільно-географічне положення? За яким кількісним показником можна в наш час найоб'єктивніше визначити переваги чи недоліки географічного положення території? Така оцінка найоб'єктивніше впливає з грошової оцінки привабливості території, яка найкраще визначається як сума суб'єктивних її оцінок

мільйонами людей. Тому для кількісної оцінки сприятливості чи несприятливості суспільно-географічного положення пропонується використовувати дані про обсяги житлового будівництва в різних областях і містах України. Чому саме житлове будівництво? Нині воно здійснюється переважно не на основі державного, а приватного фінансування. Таким чином люди самі роблять вибір, де їм та їхнім дітям жити. І цей вибір практично завжди чимось вмотивований. Він є своєрідним психолого-географічним моніторингом території держави з приводу нинішніх і стратегічних переваг чи недоліків її різних частин відносно саме суспільно-географічного положення.

Цей моніторинг здійснюється нині на основі різноманітних джерел інформації й остаточно формується на тлі загальної соціально-економічної ситуації в країні, Європі, світі. Це вищий просторово-територіальний рівень, де основним джерелом інформації є дані Інтернету, соціальних мереж тощо. На іншому, нижчому рівні використовується інформація, яка надходить з локального рівня – родина, сусіди, робота тощо.

Зрозуміло, якщо брати абсолютні показники обсягів житлового будівництва, то тут попереду будуть одні області й міста, але коли ми будемо використовувати показники зданого житла на одного жителя чи тисячу жителів, то отримаємо геть інші. Вашій увазі пропонується таблиця Прийняття в експлуатацію загальної площі житла на 10000 постійного населення у 2017 році по регіонах у квадратних метрах загальної площі.

Таблиця. Прийняття в експлуатацію загальної площі житла за областями України в 2017 р. (у кв. м загальної площі на 10000 осіб)

Область (місто, країна)	Кількість кв. м на 10000 жителів	Область	Кількість кв. м на 10000 жителів
1. Київська	105	1. Луганська	1,0
2. Київ	60	2. Донецька	1,3
3. Івано-Франківська	45,4	3. Кіровоградська	5,4
4. Львівська	38,2	4. Запорізька	6,0
5. Рівненська	34,0	5. Миколаївська	6,4
6. Закарпатська	33,4	6. Херсонська	7,1
7. Волинська	32,4	7. Сумська	9,7
8. Одеська	30,4	8. Дніпропетровська	11,3
9. Хмельницька	28,3	9. Черкаська	12,6
10. Тернопільська	27,8	10. Чернігівська	12,6
11. Чернівецька	22,4	11. Житомирська	13,2
12. Вінницька	21,4	12. Полтавська	16,6
Україна	24,1	13. Харківська	17,5
	<i>Найвищі показники</i>		<i>Найнижчі показники</i>

Джерело: побудовано автором за даними Державної служби статистики України [1]

Дані цієї таблиці, якщо ми володіємо додатковою інформацією, показують фактично кількісну (у даному випадку в квадратних метрах зданого житла на 10000 жителів міста, області, країни) оцінку привабливості суспільно-географічного положення території. Можна використовувати й грошову оцінку, але в даному випадку ціна квадратного метра житла залежно від ре-

гіону доволі суттєво відрізняється. Тому квадратні метри зданого житла, на нашу думку, є більш об'єктивним кількісним показником оцінки суспільно-географічного положення території.

Очевидним є також і те, що в наш час житло в областях в основному будується в обласних центрах і навколо них. Водночас таблиця однозначно засвідчує, що

Київ і Одеса, які виділяються обсягами зданого житла, є точковими, вузловими або локальними одиницями оцінки їхнього суспільно-географічного положення, яке зовсім не поширюється на економічний район, організаторами якого вони є. Наприклад, столичний район в особі Житомирської, Черкаської й Чернігівської області (див. таблицю), на відміну від Київської області й Києва мають низькі показники обсягів зданого житла. Та й високі показники Київської області є фактично не показники області, а Київської агломерації. В інших районах ситуація не краща, а подекуди й гірша, ніж в областях Столичного району.

Така ж ситуація і з Причорноморським економічним районом. Житлове будівництво тут ведеться переважно в Одесі. У Херсонській і Миколаївській областях, та й у самій Одеській області за межами Одеської агломерації привабливість території для облаштування тут власного житла на десятки років наперед дуже низька. І, враховуючи відносність самого поняття "географічне положення", суб'єктивна його оцінка громадянами регіону і країни була і буде головним критерієм визначення його вигідності чи невигідності. Це тому, що люди, які хочуть тут оселитися протягом багатьох років, будуть тут не лише жити, але й працювати, рости дітей і онуків, облаштовувати дану територію тощо.

Таким чином, якщо ми відкинемо збурюючі ситуацію точкові чи локальні центри, оцінка географічного положення яких визначається не стільки ним, скільки статусом, іміджем, рівнем заробітної платні, функціональною диверсифікацією і т. ін., ми побачимо цілком однозначну тенденцію оцінки географічного середовища. Усі області Карпатського економічного району і всі області Північно-Західного (Волинського) району будуть попереду в цьому рейтингу. Безпосередньо за ними ідуть області Подільського економічного району, які територіально до них прилягають.

Здавалося б, за всім комплексом чинників на першому місці серед цих областей за показниками обсягів зданого житла мала б бути Львівська область. Але дані таблиці нам показують, що це не так. Попереду з доволі відчутним відривом Івано-Франківська область. Узагалі, ретроспективний аналіз дає нам підстави стверджувати про існування "Івано-Франківського феномена". Відомо, що фінансова криза 2008–2009 років дуже сильно негативно відбилася як загалом на економіці країни, так і на розвитку її окремих регіонів, зокрема обсягах будівництва житла. Натомість саме в цей період житлове будівництво на Івано-Франківщині не тільки не зменшилося, але й суттєво зросло. Другий подібний феномен. У 2014–2015 роках воєнні дії на Донбасі й анексія Росією українського Криму призвели до об'єктивного економічного спаду в країні, а в Івано-Франківську – черговий будівельний бум. І це на фоні знецінення національної валюти втретє й закриття багатьох банків. Якщо в 1989 році ще за часів СРСР в Івано-Франківську було здано 100 тис. кв. м житла, то в 2015 році вже 400 тис.

Некомфортно почувають себе жителі областей України, які безпосередньо прилягають до державного кордону з Російською Федерацією або Донбасом. На це теж указують незначні обсяги зданого житла в Сумській, Чернігівській, Харківській, Запорізькій, Дніпропетровській областях. Це пов'язано з тим, що кожна людина має інстинкт території, притаманний усім живим істотам. Людина некомфортно почуває себе не лише тоді, коли чужаки порушують її особистий життєвий простір, але й за умов, коли загарбники вторгаються в її державний чи національний простір, який вона свідомо чи підсвідомо вважає своїм.

В Україні не так уже й багато областей, які безпосередньо не прилягають до державного кордону. У цьому відношенні географічне положення Полтавської області, яка відділяється від Росії територією інших областей, оцінюється населенням як суттєво краще. Тому Полтавська область з обласним центром, який у п'ять разів менший за Харків, має майже такі ж показники обсягів зданого житла, як і Харківська.

Цікавим є феномен Кіровоградської області, яка за обсягами зданого житла попереду лише Луганської й Донецької областей. Це значною мірою "забута" область України. Із суто географічного погляду вона є центром країни, однак ще з радянських часів вона практично нікуди не "тулилася". Тому економіко-географи відносили її до різних економічних районів. Змінити ситуацію, на нашу думку, може лише проведення адміністративно-територіальної реформи в державі з ліквідацією адміністративних областей і районів та утворення паланок на основі реально (історично) сформованих економічних центрів.

Подібні проблеми існують і в Житомирській області. Суспільно-географічне її положення між столицею і Рівненською областю, які інтенсивно розбудовуються на рівні обласних центрів, населенням країни не оцінюється як стратегічно перспективне. Якщо сусідні Херсонська і Миколаївська області мають близькі показники зданого житла, то в Житомирській області вони майже втричі менші за сусідньої з нею Рівненської області.

Цікавим є й феномен оцінки населенням географічного положення Хмельницької області, і в першу чергу обласного центру та Кам'янця-Подільського. Ця оцінка балансує між транспортно-географічними та історико-культурними приладами і природно-кліматичними особливостями південної частини області. У багатьох українців ця частина асоціюється не лише з казковим рельєфом, замками і старовинними монастирями, але й зі своєрідним природним земним "раєм".

Анексія Росією українського Криму, провокації, які влаштовує ця країна проти України в Азовському і Чорному морях, призвели до деградації колись доволі високої оцінки приморського розміщення Запорізької, Херсонської й Миколаївської областей. Тому ці області мають такі низькі й близькі один до одного показники зданого житла, відповідно 6,0; 7,1 і 6,4. Розміщена західніше Одеська область уже має краще географічне положення. Тим більше Одеса, як місто, де базується український флот і яка є в усіх сенсах більше захищеною.

Висновки. Загалом відбулося дуже швидке в історичному відношенні переформатування оцінки суспільно-географічного положення України. Це стосується як узагалі географічного положення держави, так і особливо окремих її регіонів. Остання трансформація ще раз демонструє відносність цього поняття залежно від дії чинників часу-простору. Руйнується простір – прискорюється час. Відбулося, протягом лише кількох років, переформатування загальноукраїнського простору. Він ніби зсунувся в західному напрямку до кордонів з ЄС. Ця тенденція була помітна дослідникам уже протягом (у крайньому разі) останніх 30 років. Процес "західної просторової орієнтації" поступово, майже непомітно набрав швидкості. За останні роки агресія Росії його набагато прискорила. Однак цей процес не є односпрямованим. З розвитком держави та її зміцненням відбуватимуться і внутрішні процеси зміни оцінки регіонального географічного положення тих чи інших територій. Наприклад, центральне положення Кіровоградської області за певних умов може дати їй значні суспільно-географічні переваги. Не до кінця усвідомлені суспіль-

но-географічні переваги Вінницької області, яка не тільки займає центральне положення в державі, але вигідно розташована між Києвом і Львовом, які швидко розбудовуються. Між ними вже нині не вистачає третього регіонального центра. На його роль найкраще підходить саме Вінниця.

І, нарешті, геополітичний чинник. Росія, урешті-решт, буде вимушена повернути Україні Крим, і взагалі її геополітичний тиск у басейні Азовського і Чорного морів з часом зійде нанівець. Саме тоді сильно зміниться оцінка суспільно-географічного положення приморських областей і портів Чорного та Азовського мо-

рів. Об'єктивно це положення є дуже сприятливим для розвитку, але цьому найбільшою мірою заважають саме суб'єктивні чинники російської агресії.

Список використаних джерел:

1. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

References:

1. Ofitsiynyy sait Derzhavnoyi sluzhby statystyky Ukrainy [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu : <http://www.ukrstat.gov.ua>

Надійшла до редколегії 22.03.19

П. Масляк, д-р геогр. наук, проф.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

КОЛИЧЕСТВЕННАЯ ОЦЕНКА ОБЩЕСТВЕННО-ГЕОГРАФИЧЕСКОГО ПОЛОЖЕНИЯ ТЕРРИТОРИИ

Рассмотрено актуальную в современной общественной географии проблему количественной оценки общественно-географического положения на основе изменений в психолого-пространственной ориентации населения Украины после начала российской агрессии. В общественной географии этот вопрос все еще надлежащим образом не исследован. Особенную актуальность он приобрел в последнее время в связи с перманентным изменением общественно-политической ситуации. Как раз быстрая трансформация последней особенно четко показала значение общественно-географического положения как страны, так и отдельных частей ее территории в жизни общества.

За основу исследования взяты объемы жилищного строительства на душу населения в разных областях нашего государства. Выявлено, что общие объемы жилищного строительства, коими оперируют при рассмотрении привлекательности тех или иных регионов, довольно существенно искажают реальные психолого-пространственные преимущества разных регионов страны. Лишь относительные показатели в значительной мере нивелируют действие второстепенных факторов и позволяют получить объективную картину.

Установлены кардинальные изменения в оценке общественно-географического положения разных областей и регионов Украины за последние пять лет. Они состоят в переориентации всех общественных процессов в западном направлении. Этому содействуют как объективные, так и субъективные факторы, в частности, заявления российского истеблишмента о том, что их экспансивные интересы не распространяются на территории Западной Украины. Таким образом, западная часть нашей страны сознательно или подознательно многими воспринимается как безопасная территория, на которую не только в наше время, но и в будущем не будет распространяться война.

Прослежено утверждение процессов пространственно-территориальной удаленности от границ с Россией, оккупированных ею частей Донбасса и аннексированного Крыма как благоприятного общественно-экономического фактора. Этот фактор в наше время все больше проявляется и при пространственно-территориальных инвестиционных предпочтениях не только украинцев, но и иностранных инвесторов. Эти процессы чрезвычайно изменчивы в историческом измерении. Изменения происходят очень быстро. Если еще три года тому назад большинство переселенцев с Донбасса хотели со временем вернуться домой, то в наше время большинство из них ни при каких условиях туда возвращаться не собираются. В наибольшей степени это относится к молодежи, за которой будущее.

Ключевые слова: общественно-географическое пространство, денежная оценка общественно-географического положения, разрушение пространства, инстинкт территории, пространственная ориентация.

P. Masliak, Doctor of Science in Geography, Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

QUANTITATIVE ASSESSMENT OF THE SOCIAL-GEOGRAPHICAL LOCATION OF THE TERRITORY

The problem of quantitative assessment of the socio-geographical situation, which is relevant in modern social geography, is considered on the bases changes in the psychological and spatial orientation of population of Ukraine after the start of the Russian aggression.

The study was based on the volume of housing construction per capita in various areas of our state. It was revealed that the total volume of housing construction, which they operate when considering the attractiveness of certain regions, rather significantly distorts the real psychological and spatial advantages of different regions of the country.

The cardinal changes in the assessment of the socio-geographical position of different region of Ukraine over the past 5 years have been established. They consist in the reorientation of all social processes in the Western direction.

The approval of the processes of spatial-territorial remoteness from the borders with Russia, occupied by parts of the Donbass and the annexed Crimea as a favorable socio-economic factor is traced. This is our time is becoming more and more apparent with spatial-territorial investment preferences of not only Ukrainian, but also foreign investors.

In Ukraine, in our time, housing is mostly built in regional centers on near them. Thus, it is possible to foresee for the future not only a change in the assessment of the socio-geographical position of certain administrative region of the country, but also their administrative and economic centers. In this regard, the situation with the irrational rapid movement of the population to the capital and regional centers and the depopulation of entire region can be changed only with the help of administrative-territorial reform and the creation of 90 palanques instead of 25 administrative regions and 490 administrative districts.

Changes in the assessment of the attractiveness of the socio-geographical position are possible and subject to the deepening of the neighboring Belarus from the Russian Federation and the creation of a single state. Then there will be another reassessment of the socio-geographical as individual regions of the country, and many of its administrative and economic centers.

Keywords: socio-geographical space, monetary assessment of socio-geographical position, destruction of space, territory instinct, spatial orientation.